Na schok en ongeloof

Welke rol speelt kunst in tijden van oorlog, stilte en medeplichtigheid? In *In the Absence of Bombs: Art, War, and Silence* (2026) buigen Pascal Gielen, Bahia Shehab en enkele tientallen auteurs zich over die vraag. Esha Guy Hadjadj bespreekt de publicatie en onderzoekt wat kunst vermag wanneer idealen, machteloosheid en medeplichtigheid ongemakkelijk dicht bij elkaar komen te liggen.

Door Esha Guy Hadjadj

Hoe reageer je als Europeaan wanneer het Westen zijn eigen waarden terzijde schuift? Het is een van de hoofdvragen waarmee we ons momenteel bezighouden. Sommigen vanwege de cowboys in het Witte Huis, die openlijk de wereld tegemoet treden als een wildernis waarin de groteren de kleineren domineren. Anderen omdat Europa in 2022 in naam van mensenrechten en democratie Rusland zware sancties oplegde, om anderhalf jaar later beide ogen dicht te knijpen voor de genocidale oorlog van Israël. Het onafzienbare leed in Gaza, goedgekeurd en mogelijk gemaakt door onze gekozen leiders, leidden bij velen tot de bittere constatering dat mensenrechten niet op iedereen van toepassing zijn.

Eén ding is zeker: er is iets veranderd de afgelopen jaren. De fundamenten van het Europese verhaal zijn door straffeloze Israëlische bommenregens ingestort (iets wat de massagraven in de Middellandse Zee niet voor elkaar kregen). In het opwaaiende stof kijken we gedesoriënteerd om ons heen en proberen we vast te stellen waar we staan en waar we naartoe moeten.

In the Absence of Bombs: Art, War, and Silence (2026) vertrekt vanuit die desoriëntatie: hoe moeten we ons verhouden tot deze nieuwe militaristische werkelijkheid? Pascal Gielen en Bahia Shehab stelden een bundel samen waarin kunstenaars en denkers, zoals Diana Al-Halabi, Tammam Azzam, Yousra Benfquih, Mazen Kerbaj, Lara Khaldi, Marlies de Muncj en Bahia Shehab, proberen te duiden hoe de bommen die elders vallen ook hier inslaan. Het is een bundel reflecties voortgekomen uit wanhoop, machteloosheid, verdriet en bovenal woede. Emoties die ik enige tijd ver van mij wist te houden, maar die sinds de recente genocidale piek in Palestina, uitgevoerd in naam van de veiligheid van mijn familie, regelmatig de overhand nemen. De verdienste van *In the Absence of Bombs* is dat het niet blijft steken in zinloze woede of platte verontwaardiging. Zonder vastomlijnde kaders of definitieve antwoorden proberen de auteurs al tastend te zoeken naar handvatten voor deze nieuwe tijd.

Het is verleidelijk om op de Europese medeplichtigheid in Gaza te reageren door Europa de rug toe te keren. 'Als dit beschaving is, dan ben ik liever barbaar', is een terugkerend sentiment dat ook in deze bundel opduikt. In het geweldige openingsgedicht van Yousra Benfquih *Let me barbaric* schrijft zij: 'If the native keepers of mountains, rivers, forests, and land are barbaric / Let me be savage'. Ook Roshanack Shaery-Yazdi probeert na een glansrijke academische carrière haar innerlijke witte man voor eens en altijd uit te bannen. Nadia Ezzeroili, columnist voor *De Volkskrant*, beschreef het vorig jaar al als 'een intellectuele migrantenklassieker': kind klimt op de sociale ladder maar komt erachter dat het daarboven niet prettig is, 'wentelt zich in teleurstelling, en beëindigt vervolgens plechtig en openlijk zijn/haar verkering met de samenleving'. Ik herinner me nog hoe vrienden in 2024 vertelden dat ze niet langer wilden meewerken aan de Biënnale van Venetië, ook al zou het een geweldige carrièresprong zijn. In plaats daarvan voerden ze liever hun komende opdrachten uit in Saoedi-Arabië.

Zo'n afwijzing van de samenleving kan volgens Ezzeroili slechts een etappe zijn op weg naar volwassenheid. Daar stem ik mee in. De Algerijns-Franse Louisa Yousfi was naar mijn weten de eerste die 'barbaar' als geuzennaam opeiste in *rester barbare* (2022), maar ook zij heeft het in haar laatste boek *La grande méthode* (2026) niet langer over barbaren. In plaats daarvan gebruikt ze nu het neologisme *occidenté·es*: een samenvoegsel van 'verwesterd' en 'verongelukt'. Hiermee beschrijft ze de vele individuen die door het toeval van de geschiedenis in het Westen, noch geboren, opgegroeid of opgeleid. Tegen wil en dank zijn zij slachtoffer én erfgenaam van westerse misdaden en hypocrisie, en moeten ze zich daartoe verhouden. Lotfi El Hamidi gaat zelfs een stap verder door te stellen dat het de taak van deze *occidenté·es* is om de westerse beschaving weer geloofwaardig te maken: 'de westerse beschaving, dat ben je zelf'. Persoonlijk zie ik geen meerwaarde in zulke lidmaatschappen. Opkomen voor Palestijnen en andere vertrapten hoeft niet in naam van het Westen noch in naam van de barbaren. Je eigen naam volstaat.

Veel enger is wat mij betreft wat er aan de andere kant van de hoogopgeleide *color line* gebeurt. *In the Absence of Bombs* bevat ook bijdragen van Oekraïense kunstenaars zoals Gamlet Zinkivskyi in gesprek met Jan Beddegenoodts, die zich beklagen over dat logge en treuzelende Europa. Waar blijft de daadkracht? De wapens? De ware bescherming van de idealen waar Oekraïeners dagelijks voor sterven?

Een toenemend aantal mensen ziet de oorlog in Oekraïne als vrijbrief om luidop over oorlog te fantaseren. Hoe vaak heb ik bepaalde types niet horen zeggen dat Nederland in slaap gesukkeld is, dat we al lang in oorlog zijn met Rusland? 'Het conflict staat aan onze deur', stelde NAVO-baas Rutte vorig jaar: we moeten ons voorbereiden op oorlog binnen vijf jaar. Retoriek die in Amsterdam vandaag nagalmt. Als je niet beter zou weten, zou je haast geloven dat de Russen morgen over het Leidse-

Sohail Salem, Deir al-Balah, 23.12.2024

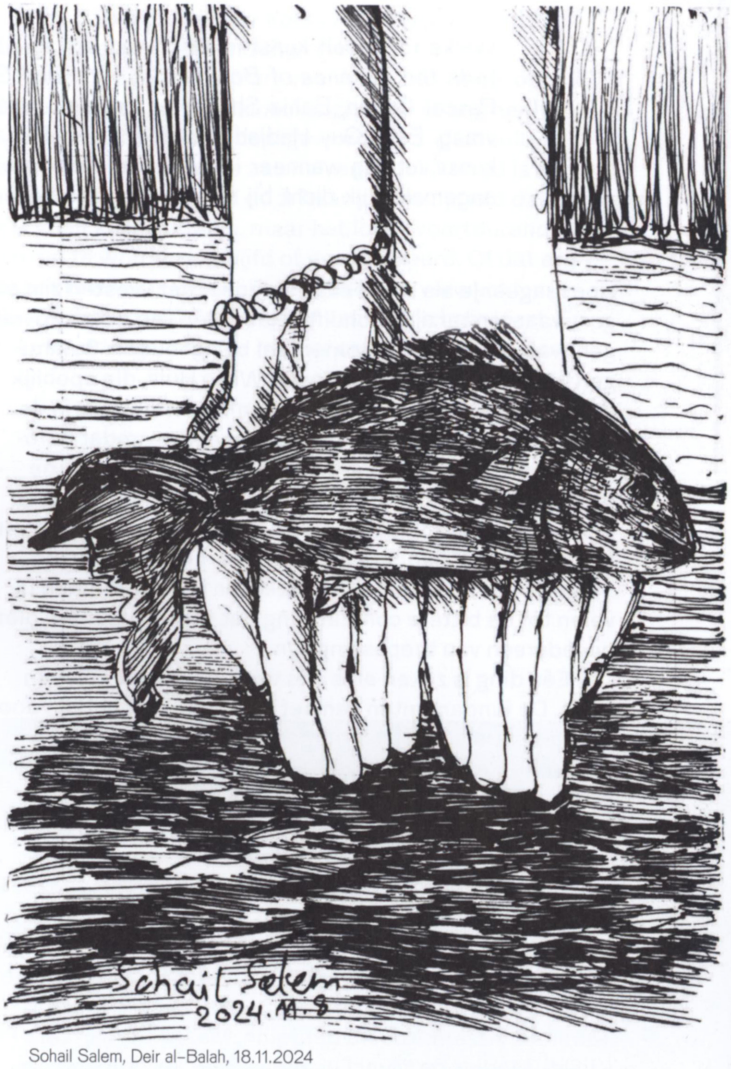

Sohail Salem, Deir al-Balah, 18.11.2024
'During the ongoing genocide, Sohail Salem shared his work on social media, with drawings that captured what no line could outline'– citaat van Annelys de Vet uit *In the Absence of Bombs*

plein marcheren. Dat Rutte in 2011 de laatste tank van het Nederlandse leger heeft wegbezuinigd, omdat de kans op oorlog in Europa nihil was, is iedereen al lang vergeten.

Jongens zijn het, vaak uit beschermde milieus en in volwassen lichamen. Als jood hoor ik zulke taal aan met dezelfde mengeling van wanhoop, machteloosheid, verdriet en woede die aan *In the Absence of Bombs* ten grondslag ligt. Ik ken die taal. Ik hoor hem al mijn hele leven. Ooit geloofde ik er zelfs vurig in. Het landsbelang moet te allen tijde belangrijker zijn dan internationale afspraken. Dat geloof raakte ik al jaren geleden kwijt, en inmiddels zijn er kilo's en kilo's aan Gazaans puin uitgestort op wat ervan overbleef.

Die jongens verkondigen dat de tijd van denken voorbij is en de tijd van doen is aangebroken. Ze bewonderen Polen en vergeten voor het gemak dat het een van de meest xenofobe landen van ons continent is. Ze bejubelen de Duitse keuze aan om weer een leger op te bouwen, en staan niet stil bij het feit dat de AfD in rap tempo doorgroeit – dat extreemrechts overál doorgroeit. Estland heeft vorig jaar zelfs Russen het stemrecht bij lokale verkiezingen ontzegd, in naam van de Europese democratie.

De meer gematigden worden juist nostalgisch naar de tijd van de goede bedoelingen. De grote idealen van de VS waren nooit perfect, luidt de teneur, maar Obama zou Iran nooit hebben gebombardeerd. Ik vrees dat het niet zo simpel is als een terugkeer naar de hypocrisie. Die idealen waren mooi, maar dienden bovenal om Amerikaanse inmenging in andere landen te verdragen. Kijk maar naar ons. In Europa lopen we eeuwenlang over van idealen zodra we ons met hand en tand beginnen te bewapenen.

Esha Guy Hadjadj is schrijver en vertaler

Pascal Gielen en Bahia Shehab, eds.
In the Absence of Bombs: Art, War, and Silence.
Amsterdam: Valiz, 2026.
ISBN 9789493246591.